

M. KOVAČ

DEMOKRATIJOS IR VISUOMENINIO MĄSTYMO UGDYMAS VENGRIJOJE *

Būtų sunku tirti socialistinės demokratijos ir visuomeniškumo vystymąsi, neatsižvelgiant į tuos fundamentalius poslinkius, kurie pastaraisiais dešimtmečiais įvyko mūsų socialistinėje visuomenėje. Šie poslinkiai, sąlygojantys socialistinės demokratijos ir visuomeniškumo vystymosi kryptis, drauge yra ir teorinių tyrinėjimų orientyrai.

Socialistinės demokratijos raida domina tiek politikus, tiek ir teoretikus. Išsivysčiusio socializmo kūrimas, socialistiniuose gamybiniuose santykiuose įvykę pakeitimai sąlygoja būtinumą pasiaiškinti tai, kaip ekonominė visuomenės bazė — šitoji gamybinių santykių visuma — veikia ir stimuliuoja visuomeninį gyvenimą, o sykiu — ir socialistinės demokratijos, ir visuomeniškumo vietą, vaidmenį bei dinamiką. Socialistinės demokratijos raida yra labai glaudžiai susijusi su visišku socializmo sukūrimu. Šios sąsajos esmė yra ta, kad tolesnio demokratijos tobulėjimo pagrindas ir sąlyga yra socialistinių gamybinių santykių lygis, kuris ir šiame visuomenės raidos etape objektyviai apsprendžia antstato poslinkius. Todėl senos ir naujos demokratijos formos turi būtinai taikytis prie bendro visuomenės lygio viename ar kitame jos raidos tarpsnyje. Šiame procese itin svarbu pasekti tai, kaip demokratinė mūsų visuomenės santvarka skatina (arba atvirkščiai — stabdo) ekonominės bazės plėtotę. Čia turime reikalą su įvairiaisiais tų dviejų sferų ryšiais, todėl kad „atskirai paimtas joks demokratizmas neduos socializmo, tačiau gyvenime demokratizmas niekuomet nebus „atskirai paimtas“, o bus „paimtas drauge“, darys savo įtaką, ekonomikai, skatins jos pertvarkymą, pasiduos ekonominio išsivystymo įtakai ir t. t. Tokia yra gyvosios istorijos dialektika“¹.

Išsivystęs socializmas reiškiasi visose mūsų visuomenės gyvenimo sferose, todėl jo tolesnės plėtotės sąlygos taip pat yra labai įvairios. Viena iš tokių sąlygų, neabejotinai esminių, yra tolesnis socialistinės valstybės ir demokratijos tobulinimas.

„Demokratijos išsivystymas *iki galo*, tokio išsivystymo *formų* suradimas, jų išmėginimas *praktika* ir t. t., visa tai yra vienas iš sudėtinųjų

* Straipsnis parašytas specialiai „Problemoms“. Iš rusų kalbos išvertė S. Venskevičius. Vertimas kiek sutrumpintas.

¹ *Leninas V. Raštai.* — V., 1954, t. 25, p. 426.

kovos už socialinę revoliuciją uždavinių"². Jau XI Vengrijos socialistinės darbininkų partijos suvažiavime buvo pažymėta, kad „viena iš svarbiausių sąlygų, leidžiančių plačiai atsiskleisti mūsų visuomeninei santvarkai, yra socialistinės demokratijos plėtojimas visose gyvenimo sferose"³. Tačiau suvažiavimas neapsiribojo šiuo abstrakčiu formulavimu, bet nurodė svarbiausias demokratijos vystymo kryptis. „Vystydami demokratinius valstybinės organizacijos, tarybų, gamyklų, kooperatyvų institutus, plėtodami visą socialistinės demokratijos sistemą, mes palaipsniui įgyvendinsime V. Lenino nurodymą, kad būtų sudarytos sąlygos daugumai piliečių tapti valdžios realizavimo ir visuomenės reikalų tvarkymo dalyviais“⁴. Todėl demokratijos plėtojimo esmė dabartiniu metu yra ta, kad plačiosios masės būtų rengiamos naudotis demokratinėmis teisėmis; politiškai aktyvinamos, kitaip tariant, kad jos mokėtų žymiai aktyviau dalyvauti visuomenės reikalų valdyme.

Išsivystęs socializmas turi tam visas sąlygas ir galimybes. Bene svarbiausia čia yra tai, kad socializmo pagrindų sukūrimas panaikina klasinių prieštaravimų antagonizmą. Prieštaravimai, kylantys iš skirtingų interesų, atskleidžiami ir derinami būtent socialistinio valstybingumo ir socialistinės demokratijos rėmuose. Tai savo ruožtu yra įmanoma ne ribojant, bet atvirksčiai — plečiant liaudies masių dalyvavimą valstybinio gyvenimo valdyme ir kontroliavime. Kita vertus, socialistinis viso gyvenimo pertvarkymas yra įmanomas tik dalyvaujant visiems „suinteresuotiems“, t. y. dirbantiesiems ar, kitaip tariant, — piliečių visuomeninės veiklos dėka. Šioje veikloje dirbančiųjų masės privalo pačios pasikeisti, taip pat socialistiškai pertvarkyti visas savo gyvenimo sąlygas. Tikrai žmogiškų gyvenimo sąlygų sukūrimas priklauso ne vien nuo kryptingų partijos ir socialistinės valstybės pastangų, bet ir nuo solidaraus bendradarbiavimo žmonių, dirbančių socialistinės visuomenės labui.

Dabartiniame socializmo raidos etape, būtent demokratizmo rėmuose, gali klostytis tos visuomeninės prielaidos, kurios leidžia individui atskleisti savo fizinius bei protinius sugebėjimus, individualų talentą. Socializmo santvarkos nuolatinis tobulinimas leis sukurti visuomenę, kurioje „laisvas kiekvieno vystymasis yra visų laisvo vystymosi sąlyga“⁵. Drauge pažymėtina, kad šis procesas yra prieštaringas: mat pats visuomenės politinių santykių pobūdis, taip pat valstybinės ir visuomeninės įstaigos bei organizacijos pirmiausia veikia žmonių gyvenimą, valdo jį. Šios įstaigos ir organizacijos veikia visuomenės interesų pagrindu. Tačiau atskiri žmonės ir ištisos masės pradeda tai suvokti tiek, kiek jie turi galimybių dalyvauti šių institucijų veikloje, o kita vertus — kiek tos institucijos pačios remiasi piliečių sąmoningumu ir aktyvumu.

² Ten pat.

³ VSDP XI suvažiavimo protokolas, p. 467. (Išskyrus marksizmo-leninizmo klasikų veikalus, visi šio straipsnio išnašose lietuviškai nurodomi šaltiniai yra išleisti vengrų kalba.) (*Vertėjo pastaba.*)

⁴ Ten pat, p. 82—83.

⁵ Marksas K., Engelsas F. Rinktiniai raštai.— V., 1949, t. 1, p. 27.

Kalbant apie socialistinę visuomenę, neleistina užmiršti piliečių interesų realizavimo. Tai verta itin pabrėžti dėl to, kad kartais šis dalykas dar tebėra ignoruojamas⁶. Negalima išleisti iš akių tai, kad santykiai tarp individo ir visuomenės šiandien iš esmės reiškiasi kaip santykiai tarp piliečio ir valstybės. Šie santykiai socializme labai ryškiai skiriasi nuo anksčiau gyvavusių. Į tam tikrą santykį su savo valstybe pilietis dabar įsijungia tarpininkaujamas įvairių įstaigų. Tačiau toks santykis turi du momentus. Juk, viena vertus, socialistinės valstybės veikla ir jos demokratiškumas padaro įmanoma, kad piliečiai taptų dalykiškais žmonėmis ir dalyvautų visuomenės reikalų valdyje, o, antra vertus, pageidauja būtent tokio tipo piliečių, laiko natūraliu dalyku jų pilietinių teisių bei pareigų vykdymą. Todėl piliečiai betarpiškai arba per savo atstovus palaiko valstybinę valdžią, ne vien pritarimu, bet ir aktyviu dalyvavimu⁷.

Išsivysčiusios socialistinės visuomenės kūrimas be kita ko pasireiškia ir tuo, kad į mūsų konstituciją buvo įrašytas punktas apie piliečių dalyvavimą valstybės valdyje ne tik per savo deputatus, bet nurodyta, kad „savo darbo ir gyvenamose vietose piliečiai betarpiškai dalyvauja visuomenės reikalų valdyje“⁸.

Visuomeniškumas, visuomeninė veikla yra istoriškai sąlygoti tos ar kitos formacijos politinių ir visuomenės sambūvio santykių. Šiuo pagrindu galima skirti istorijoje gyvavusius visuomeniškumo tipus, būdingus atitinkamoms formacijoms. Neabejotina, kad visuomeninių reikalų sprendimo būdas priklauso nuo vidinės visuomenės struktūros ir atspindi jos išsivystymo lygį, tačiau kokybinės visuomeniškumo charakteristikos betarpiškiausiai priklauso nuo politinių santykių pobūdžio. Todėl klasinėse visuomenėse (ypač kapitalistinėse) visuomeniškumui būdingi tokie požymiai, kurie yra sąlygoti valdžios, besiremiančios privačios nuosavybės santykiais ir juos palaikančios. Užtat ir visuomeninį gyvenimą bei visuomeninę veiklą pirmiausia sąlygoja viešpataujančios klasės (t. y. gana negausaus visuomenės sluoksnio) interesai.

Socializmo sąlygomis visuomeniškumo charakteristikos yra sąlygojamos socialistinių politinių santykių ir galų gale — visuomeninės gamybos priemonių nuosavybės. Todėl ir visas visuomeninis gyvenimas, turint galvoje ir jo ekonominę sferą, yra būtent visuomenės, o ne privačios veiklos apraiška⁹. Dabartiniame socialistinių santykių raidos etape viena iš organizacinių formų, tarnaujančių sprendžiant visuomenines (pirmiausia ekonominės sferos) problemas, yra, pavyzdžiui, gamyklų demokratija

⁶ Antai Gombaras Čaba, aptardamas visuomeninį gyvenimą atspindinčias sąvokas, beveik nekreipia dėmesio į tai, kad visuomeninis gyvenimas, apimdamas visumą įvairiausių įstaigų ir organizacijų, tarnauja bendriems piliečių interesams. Žr.: *Gombaras Čaba. Asmeninis gyvenimas — visuomeninis gyvenimas — politika.* — Propagandišta, 1980, Nr. 4, p. 54.

⁷ Juridinių piliečių teisinių santykių tyrimą yra išsamiai atlikęs Imrė Sabo. Žr.: *Imrė Sabo. Teisės teorijos pagrindai.* — Budapeštas, 1971, p. 29.

⁸ Vengrijos LR konstitucija. — Budapeštas, 1979, p. 7.

⁹ *Imrė Sabo. Paskaitos apie Marksą ir apie teisę.* — Budapeštas, 1976, p. 134.

arba — platesne prasme — darbo vietos demokratija. Tai svarbus faktas, nepaisant kol kas dar pėsitaikančių šios demokratijos formalumo elementų¹⁰. Būtina pažymėti tai, kad visuomeninė veikla yra politinio pobūdžio.

Dėl to ir dabartiniuose socialistinės demokratijos bei visuomeniškumo tyrinėjimuose reikia pabrėžti klasinio turinio primatą¹¹. Socialistinės demokratijos formų įvairovė būtent klasiniu turiniu yra turtingesnė už buržuazinę demokratiją. Šioms formoms būdinga tai, kad visos jos suteikia tam tikros srities dirbantiesiems teisę spręsti atitinkamas problemas ir kontroliuoti jų realizavimą. Dėl to socialistinė demokratija yra pati plačiausia (palyginti su labiausiai išvystytomis buržuazinėmis demokratijomis) tiek savo reikimosi sferomis, tiek ir klasių, sluoksnių ar grupių dalykiškumu. Čia ir iškyla teoriškai bei politiškai svarbus klausimas, kaip mes dabartiniame socialistinių visuomeninių santykių raidos etape apibūdiname visuomeninį gyvenimą, visuomeninę veiklą, visuomeniškumą.

Sąvokos „visuomeninis gyvenimas“ ir „socialistinė demokratija“ yra glaudžiai susijusios. Pamėginkime šią jų sąsają panagrinėti plačiau. Kadangi socialistinė demokratija apima visas gyvenimo sferas, todėl galima sakyti, kad galimybė visuomeniniam gyvenimui ir visuomeninei veiklai yra ten, kur sudarytos sąlygos naudotis demokratinėmis teisėmis. Vadinasi, visi tie, kurie šiomis teisėmis naudojasi ir pareiškia savo nuomonę klausimais, liečiančiais kolektyvą ir yra pasiruošę veikti jo interesų vardu, dalyvauja visuomeninėje veikloje¹². Sąvoka „visuomeninis gyvenimas“ apibūdiname veiklą, kai žmogus veikia arba visos visuomenės, arba jos dalies interesų vardu¹³. Svarbiausia visuomeninio gyvenimo sritis yra politinis gyvenimas, todėl kad visą visuomenę liečiančios problemos koncentruojasi būtent politiniame gyvenime. Bet tai nereiškia, kad visuomeninis gyvenimas ir politinis gyvenimas sutampa. Pirmasis yra platesnis, nes apima ir tokius siekimus, kuriais siekiama kolektyviai spręsti klausimus, išskylančius ekonominių, kultūrinių, teisinių, dorovinių, religinių, estetinių santykių sferose. Pagal svarbumą ypač išskirtina visuomeninė veikla politinėje, ekonominėje ir kultūrinėje sferoje.

Visuomenės pertvarkymas socialistiniu pagrindu ir jos valdymas yra ne tik valstybės veiklos funkcija, bet ir plačiųjų masių aktyvumo padarinys. Taigi dar ir dėl to visuomeninis gyvenimas socializmo sąlygomis

¹⁰ Edlt Sabo. Gamyklų demokratija ir dirbančiųjų aktyvumas.— Tojekožtato, 1979, Nr. 5, p. 46.

¹¹ Apie tai plačiau rašo Ištvanas Mako straipsnyje „Apie politinę demokratijos prigimtį“ („Propagandišta“, 1974, Nr. 2, p. 21—31), taip pat Michijus Bimbo (Leninas ir socialistinės demokratijos klausimai.— Alfeld, 1970, Nr. 7) bei Arturas Kišas (Marksizmas ir demokratija.— Budapeštas, 1973; Politinė teorija ir politinė praktika.— Budapeštas, 1979).

¹² Negalima sutikti su nuomone, kad „visuomenės veikėjas nėra paprastas mirtingasis“, nes „neįmanoma išskelti tokį tikslą, kurį realizuojant visi piliečiai taptų visuomenės veikėjai“. Žr.: Gombaras Čaba. Asmeninis gyvenimas — visuomeninis gyvenimas — politika.— Propagandišta, 1980, Nr. 4, p. 52—53.

¹³ Jožetas Likas. Dorovė — prievarta ar apsisprendimas.— Budapeštas, 1970, p. 185.

apima ištisą sistemą įvairių veiklos rūšių, kurių pagrindu sprendžiami kolektyviniai reikalai. Visuomeninis gyvenimas, skirtingai nuo asmeninio, savo turiniu yra susijęs su įvairių kolektyvų veikla, jų tarpusavio ryšiais, visuomeninių problemų sprendimu, visuomeninių įstaigų ir organizacijų struktūra bei veikimu, trumpai,— su visa politinės demokratijos sistema. Socialistinė demokratija todėl ir yra visų piliečių demokratija. Ji išreiškia teisių ir pareigų vienovę. Jos sistema užtikrina daugumos visuomenės narių dalyvavimą visuomeniniame gyvenime, sudaro galimybę vystyti visuomeninę veiklą.

Kaip tik dėl to mes ir galime įveikti kitados dominavusią pažiūrą, visuomeninį gyvenimą tapatinusią su politine (valstybine) veikla, o demokratines institucijas siejusia vien tik su valstybinėmis įstaigomis¹⁴. Siandieną jau būtų neleistina visuomeninį gyvenimą ir visuomeniškumą susiaurinti iki vienos kurios nors srities veiklos ir visuomenine veikla laikyti tik apmokamų tarnautojų ar deputatų veiklą. Visa visuomenės įstaigų sistema socializme apima visuomeninį gyvenimą, nes jame reiškiasi naujoji, socialistinė demokratija. Visuomeninis gyvenimas dabartine prasme apima gamyklų, kooperatyvų, žinybų visuomeninį gyvenimą, įvairius jų forumus, nepalikdamas nuošalyje nė visuomeninės veiklos gyvenamose vietose. Bendras viso to turinys yra ne kas kita, kaip visuma įvairiarūšės veiklos, kurioje sprendžiami visuomenei (taip pat atskiriems kolektyvams) rūpimi klausimai ir toliau plėtojami socialistinės demokratijos institutai.

Iš to, kas pasakyta, aiškėja, kad visuomeninio gyvenimo ir visuomeninės veiklos varomoji jėga yra įvairiuose forumuose išdėstytų individualių grupinių ir visuomeninių interesų suderinimas ir galimybė juos patenkinti. Savo ruožtu, tai — sąmoningas siekimas tenkinti realius, pažintus visuomeninius poreikius, nes minėtieji interesai kaip tik ir yra visuomeninių poreikių išraiška. Aišku ir tai, kad socializme reiškiasi ne vien šių interesų esminis vieningumas, bet ir tam tikri jų skirtumai. Šie daugiausia lokalizuojasi individualių ir grupinių interesų sferoje¹⁵. Interesų skirtumo pasireiškimai ir dėl to atsirandantys nuomonių skirtumai, netgi prieštaravimai iškyla diskusijose demokratinių forumų metu. Juose derinamos pozicijos. Tokie interesų ir nuomonių skirtumai ar prieštaravimai nėra neišsprendžiami, nes piliečiai disponuoja tam tikromis organizacijomis bei įstaigomis, suteikiančiomis jiems galimybę atstovauti atskiroms grupėms, turinčioms bendrus interesus (susirinkimai kandidatams į deputatus iškelti, tarybų deputatų ataskaitos, valstybiniai susirinkimai, partijos suvažiavimai ir t. t.). Svarbu šiuos interesus teisingai derinti dėl to, kad pačią socialistinės demokratijos esmę sudaro ne kas kita, kaip viešas skirtingų interesų pareiškimas ir jų derinimas¹⁶.

¹⁴ *Michajus Samu*. Valdžia ir valstybė.— Budapeštas, 1977, p. 156.

¹⁵ *Agneš Vaida*. Interesų formavimosi istorinio tyrimo papildymas.— Budapeštas, 1981.

¹⁶ Plačiau apie tai žr.: *Margit Kovač*. Demokratijos santykio su atstovavimu liaudžiai apmąstymai.— *Alfeld*, 1971, Nr. 3; taip pat: *Betarpiškos demokratijos vieta, vaidmuo ir funkcijos mūsų valstybinio gyvenimo sandaroje*.— *Alfeld*, 1971, Nr. 1.

Mokslinis visuomenės valdymas šiandien suponuoja tai, kad žmonės galėtų pareikšti savo interesus ir nuomones dar iki priimant nutarimus, o po to dar galėtų pasakyti savo nuomones apie tuos nutarimus. Tik taip vadovybė gali tikrai žinoti, kaip jos koncepcijos liaudies masių yra palaikomos ir kokiomis priemonėmis bei metodais galima priimtus nutarimus realizuoti, kad būtų pasiekti užsibrėžti uždaviniai ir nepažeisti masių interesai. Vadinasi, visuomeninio gyvenimo demokratija padeda priimti vis labiau pagrįstus nutarimus politinio, ekonominio ir kultūrinio gyvenimo sferose¹⁷. Tad turėdami galvoje ypač sudėtingą dabartinės mūsų visuomenės socialinių santykių mechanizmą, negalime pamiršti išaugusio vaidmens tų politinių organizacijų ir įstaigų, kurios sugeba laiku atskleisti tikruosius dirbančiųjų interesus ir pajungti juos bendrų visuomenės interesų labui¹⁸. Šios organizacinės sistemos rėmai (partija, valstybė, masinės visuomeninės organizacijos, įvairūs susivienijimai) vystantis socializmui, patys vystosi ir kinta, o pati sistema tobulina savo gebėjimą išryškinti interesus ir pažiūrų skirtumus, juos derinti, nurodyti prieštaravimus ir jų sprendimus, priimti nutarimus.

Kadangi socialistinės demokratijos turinio ir formos raidoje ryškėja tikrieji visuomenės interesai bei tam tikri požiūrių skirtumai, tai labai svarbu, kad dėl šių formų būtų vis giliau atskleidžiami specifiniai atskirų klasių, grupių, sluoksnių ar net individų interesai ir požiūriai. „Demokratijos formos vaidina reikšmingą vaidmenį, padėdamos išryškinti ir suderinti skirtingus interesus svarstymų ir diskusijų būdu, realizuodamos esminius visos visuomenės interesus“¹⁹. Šis reikalavimas vis įsakmiau keliamas demokratiniams forumams, rengiamiems darbo vietose, kooperatyvuose, gyvenamose vietose. Ypač tai liečia atstovaujamosios demokratijos formas, pirmiausia tarybas, kurios privalo toliau gerinti atstovavimą liaudžiai. Vienas iš svarbiausių demokratijos ir viso visuomeninio gyvenimo tikslų yra visuomeninės veiksmų vienybės stiprinimas. Tai gali būti pasiekta, toliau tobulinant demokratinį, forumų sistemą. Kartu šis tobulinimas yra viena iš demokratijos vystymosi krypčių.

Visame politinės organizacijos mechanizme išsiskiria vaidmuo valstybės, kuriai tenka derinti išryškėjusius interesus ir taip orientuoti žmones visų visuomeninių tikslų realizavimui. Atlikdama savo organizacinę funkciją, valstybė paskirsto materialinius išteklius, reikalingus tam tikrų klasių ir sluoksnių interesų įgyvendinimui. Visa tai gali būti optimaliausiai padaryta visuomenine veikla. Tad visuomeninė veikla pasižymi interesų atstovavimo, jų transformavimo ir realizavimo ypatybėmis. Tačiau, kad būtų suderinti interesai, reikalinga išaiškinti padėtį, ką galima pasiekti irgi ne kaip nors stichiškai, o kryptingai. Tai padaroma partijos tikslinga veikla, nurodant bendruosius interesus ir tolesnio vystymosi

¹⁷ Žr.: Arturas Kišas. Marksizmas ir demokratija.— Budapeštas, 1973, p. 67.

¹⁸ Ježis Viatras. Politinių santykių sociologija.— Budapeštas, 1980, p. 155, 167, 367.

¹⁹ Vengrijos SDP XII suvažiavimo protokolas.— Budapeštas, 1980, p. 471.

kelius. Derindama visuomeninius interesus, partija remiasi viešąja nuomone, panaudoja ją, kad būtų giliau pažinti skirtingi interesai.

Tolesnio socialistinės demokratijos bei visuomeninio gyvenimo plėtojimo kelyje esama ir tam tikrų kliūčių bei praktinio pobūdžio aktualių uždavinių. Bene svarbiausia šiuo metu — pašalinti formalizmo apraiškas, vis dar būdingas visuomeniniam gyvenimui²⁰. Formalizmas atsiranda anaipol ne dėl abejingumo. Greičiau atvirkščiai — abejingumas yra formalizmo padarinys. Tai priklauso nuo kelių priežasčių. Čia norėtusi nurodyti vieną, tačiau, mano manymu, esminę priežastį — formalų dirbančiųjų išklausymą, arba kitaip — vienpusiškumo dominavimą demokratiijoje. Jau buvo sakyta, kad šiandien neįmanoma ignoruoti demokratių institucijų (organizacijų, forumų), kai nutarimai svarstomi. Deja, dar neretai vadovai labai mažai domisi tuo, kaip atsižvelgiama į nutarimų svarstymuose išsakytus dirbančiųjų pasiūlymus. Tad nors šiuo atveju ir yra siekiama laikytis demokratijos reikalavimų, tačiau priimant nutarimus dirbančiųjų dalyvavimas visuomeniniuose tų nutarimų svarstymuose sumenkinamas ir tampa antraeilium ar netgi trečiaeilium dalyku. Vienpusiškumas kaip tik ir pasireiškia tuo, kad demokratija pirmiausia traktuojama kaip suteikta teisė, o ne kaip jos uždedama pareiga. Todėl ir galima teigti, kad abejingumas yra formalizmo padarinys visais tais atvejais, kai demokratinis svarstymas neatsispindi nutarimuose. Kai jie yra priimami atidžiai dirbančiųjų neišklausant, tai dirbantieji tokius nutarimus traktuoja taip pat formaliai ir, suprantama, nenoriai vykdo. Taip gali būti prarandama toji nauda, kurią kolektyvinės išminties dėka geba sukurti kūrybiškas dirbančiųjų bendradarbiavimas. Socialistinis visuomeniškumas sudaro galimybę ne tik veikliam, atsakingam dalyvavimui, bet ir tokiam elgesiui, kuris realizuoja kūrybiškų bendrų veiksmų privalumus. Iš to, kaip mes žiūrime į dirbančiųjų dalyvavimą visuomeniniuose reikaluose, galima spręsti apie mūsų socialistinio sąmoningumo lygį.

Socialistinis visuomeniškumas reiškia ir tai, kad visi piliečiai turi teisę pareikšti savo nuomonę, ką nors pasiūlyti, ginti savo pozicijas, kritikuoti, sutikti su kuo nors arba ginčytis visuose forumuose, kurie pagal socialistinę teisę sudaro šias galimybes. Formalizmą gali kelti dar ir toks objektyvus pobūdis prieštaravimas, kaip pageidavimai masių visuomeniškumui, išplaukiantys iš valdymo sistemos turinio ir struktūros, kurie daugeliu atžvilgių šiandien dar pralenkia masių galimybes, jų „paklausą“ šiam visuomeniškumui. Tai, žinoma, turi savo priežastis, ir tai sąlygoja atitinkamas elgsenos formas. Objektyviai egzistuojantis glaudus visuomeninių ir individualių interesų ryšys daugelio žmonių lieka nesuvoktas, nes jį tarpininkauja ne viena ir ne dvi grandys. Dėl to neretai sukuriamas gerokai iškreiptas to ryšio vaizdas. Kaip tik tai ir sąlygoja padėtį, kad tam tikra visuomenės dalis vertina visuomeniškumą nepakankamai ar tiesiog klaidingai. Kai kurie dirbantieji, pavyzdžiui, savo vaidmenį gamyboje smarkiai sumenkina, manydami, kad svarbiau-

²⁰ Ten pat, p. 471.

sia čia yra sudaryta darbo sutartis, kuri įpareigoja sąžiningai dirbti ir duoda teisę gauti atlyginimą. Kaip piliečiai, tokie žmonės yra įsitikinę, kad visuomenės reikalų tvarkymas priklauso deputatams ir tarybų nariams. Pažymėtina ir tai, kad miesčioniškai gyvenančio ir mąstančio žmogaus vertybių sistema visuomeniškumą iškreipia, nes tokie žmonės neteisingai supranta teisių ir pareigų santykį. Miesčionys vertina demokratiją tik kaip tam tikrą teisių visumą ir vadovaujasi pirmiausia savo egoistiniais individualiais interesais.

Šitokios nuostatos ir jas atitinkančios elgsenos formos yra ir labai senas, ir iš dalies naujas reiškinys. Miesčioniui visada buvo būdinga visuomeninius reiškinius vertinti ne kolektyviškai, o individualistiškai. Todėl į kolektyvą arba ir apskritai į visuomeninius reikalus jie žiūri abejingai, apolitiškai, neatsakingai. Miesčioniškas mąstymo būdas yra naujas ta prasme, kad, išsaugodamas daugelį savo būdingųjų bruožų, socializmo sąlygomis nors ir toliau neprodukuojamas, keičia savo turinį ir formą²¹. Visuomenės požiūriu miesčioniškumas yra pavojingas tuo, kad jis svetimas socializmo idėjai. Miesčioniškumas — tai ir elgsenos būdas, ir tokia pažiūrų sistema, kuriai būdingos specifinės pasaulėžiūrinės, ideologinės, politinės, ekonominės ir dorovinės nuostatos. Kaip elgsenos būdas jis sudaro tam tikrą kliūtį socializmo vystymuisi.

Mūsų visuomenėje miesčioniškumo turinys konkrečiai pasireiškia neteisinga socialistinės demokratijos samprata, kuria demokratiją stengiamasi pajungti individualiems interesams. Miesčioniškų pažiūrų ir miesčioniško mąstymo individai tuo patys save atriboja nuo visuomeninio gyvenimo. Individualizme grindžiamas elgesys savotiškai atomizuoja ne tik visuomenę, bet ir mažesnius kolektyvus, nes į pirmą planą iškeliami individualūs interesai. Todėl socialistinės demokratijos sistemoje miesčioniškumo apraiškos negali stiprinti kolektyvizmo, skatinti dirbti visuomenės labui; jos mažina visuomeninį klasių, grupių ir atskirų individų aktyvumą, formuoja ir palaiko savininkišką mąstymą. Tuo tarpu socialistinė demokratija, atvirksčiai, siekia skatinti individo visuomeniškumą, sudaro jam galimybę veikti visuomenei naudinga kryptimi. Viso šito rezultatas toks, kad daugumos piliečių pasaulėžiūra ir elgesys iš esmės yra socialistiniai, nors neretai jiems ir būdingos tam tikros miesčioniškumo apraiškos. Užtat ir nepakanka vien tik žinoti apie miesčionišką mąstymo būdą ir elgesį, reikia siekti, kad miesčioniško tipo individas būtų išjudintas, kad jam būtų įdiegtas teisingas visuomeninių ir individualių interesų supratimas. Reikalas toks, kad nepakeitus šio tipo piliečių mąstymo ir elgesio, jokie demokratiniai forumai efektyviai negalės funkcionuoti.

Tolesniame socialistinės demokratijos ir visuomeninio gyvenimo vystymesi visose visuomenės sferose reikšmingą vaidmenį vaidina viešoji

²¹ Miesčioniškumo apraiškų reprodukcija turi objektyvias ir subjektyvias priežastis, kurių analizė nėra šio straipsnio tikslas. Čia norėtusi tik atkreipti dėmesį į kai kurias miesčioniškumo santykio su socialistine demokratija ir visuomeniniu gyvenimu aspektus (*Autoriaus pastaba*).

nuomonė, nes ji turi įtakos visuomenės įstaigų ir organizacijų veiklai. Viešoji nuomonė turi teigiamos arba neigiamos įtakos pasirenkant valdymo metodus, priimant nutarimus. Dėl to šiandien jau galime kalbėti apie savotišką poveikį turėti viešąją nuomonę. Žinoma, kad viešosios nuomonės būklę veikia labai įvairūs visuomeniniai veiksniai, todėl ji nuolatos kinta. Taip pat žinoma, kad daugeliu klausimų viešoji nuomonė nėra vieninga. Reikėtų prie viso šito dar pridurti, kad viešoji nuomonė pasižymi tam tikru konservatyvumu, kurio negalima ignoruoti ir kurį vis dėlto būtina keisti.

Viešajai nuomonei būdingas vienalaikis egzistavimas gana skirtingų nusistatymų tam tikrais konkrečiais klausimais, o neretai — netgi pakankamai aštrūs tokių nusistatymų konfliktai. Šią ypatybę sąlygoja objektyvaus pobūdžio aplinkybė: viešoji nuomonė negali keistis tokia sparčia, kurios pageidautų atitinkamai visuomeniniai poslinkiai. Nauji, visuomeniškai būtini sumanymai ir nauji uždaviniai susilaukia pritarimo tūli gražu ne iš karto, o neretai į juos žiūrima tiesiog nepalankiai.

Žinodami visą tai, galime sakyti, kad viešąją nuomonę sudaro masinio pobūdžio nuomonių srautai apie konkrečius įvykius, tiesiogiai arba tarpiaiškai veikiantys valstybinę ir politinę veiklą²². Tai leidžia daryti išvadą, kad siekiant atskirų klasių, sluoksnių ir grupių veiksmų visuomeninės vienybės, viešoji nuomonė vaidina labai svarbų vaidmenį. Juk veiksmų vienybei reikalinga nuomonių vienybė, nes būtent joje glūdi bendro veikimo pagrindai. Kai tokios nuomonių vienybės nėra, atsiranda piliečių atsiribojimas vienas nuo kito, o galų gale ir abejingumas visuomeniniams reikalams. Piliečiams susidaro išpūdis, kad didesnių ar mažesnių visuomeninių problemų sprendime visiškai nereikalingas jų dalyvavimas. Itin akivaizdu tai pasidaro tais atvejais, kai visuomeninio elgesio kryptį tenka rinktis alternatyviniu pagrindu. Savo ruožtu tokios situacijos įgalina geriau suprasti, kodėl viešoji nuomonė būna „išskaidyta“, kodėl joje gyvuoja netgi diametraliai priešingi požiūriai, interesai, emocinės nuostatos. Viešoji nuomonė turi dar ir tą ypatybę, kad joje reiškiasi vertinamojo pobūdžio sprendimai, visada susiję su tam tikromis emocinėmis reakcijomis. Vadinasi, šiuo požiūriu viešąją nuomonę turime pagrindą apibūdinti „kaip dinamišką šių vertybinių sprendimų ir emocinių refleksyviųjų reakcijų kaupimą bei funkcionavimą“²³.

Vieningos viešosios nuomonės ir vieningų veiksmų formavimuisi turi įtakos visuomeninė *savijauta* ir visuomeninė *nuotaika*, kurios yra viešosios nuomonės reiškiėjai, jos savotiški barometrai. Dėl to visuomeninės įstaigos, organizacijos, visa visuomenė privalo neužmiršti, kad visuomeninė savijauta ir nuotaika yra reikšmingas, realus mūsų visuomeninio gyvenimo padarinys. Sudėtingomis dabartinėmis socializmo raidos aplinkybėmis vadovavimas visuomenei privalo atsižvelgti ne tik į visumą

²² Žr.: Robertas Angelus. Apie viešosios nuomonės socialistinę teoriją. Visuomeninės prielaidos viešajai nuomonei formuotis.— *Tajakožtato*, 1981, Nr. 1, p. 7—31.

²³ Ferencas Patakis. Visuomeninė nuotaika ir visuomeninė savijauta.— *Propagandišta*, 1980, Nr. 5, p. 61.

daugiareikšmių ekonominių bei politinių aplinkybių, bet ir į visuomeninę nuotaiką ir savijautą. Mat šie veiksniai irgi visuomet turi įtakos visuomenės narių siekiams ir veiksams, jie yra svarbūs stimulai. Šia prasme emociniai veiksniai yra susiję su visuma tų socialinio elgesio stimulų, kurie formuoja sąmoningos žmonių veiklos kryptis, sąlygoja jų veiksmų turinį.

Visuomeninė nuotaika ir savijauta galų gale (t. y. tarpininkaujamos daugelio kitų socialinių veiksnių ir aplinkybių) gali skatinti arba stabdyti bendravisuomeninių interesų ir tikslų realizavimą, vieningo socialistinės visuomenės gyvenimo tapsmą, viešosios nuomonės ir mąstymo raidą. Visuomeninė nuotaika ir savijauta, be abejo, yra sudėtingi reiškiniai, tačiau jie gana adekvačiai atspindi tam tikras visuomenines būsenas. Remiantis naujausiais tyrinėjimais, visuomeninės nuotaikos esmę galima taip apibrėžti: „visuomeninė nuotaika yra diferencijuota, skirtingų interesų išskaidyta, trumpalaikė ar ilgalaikė kolektyvinė emocinė visuomenės narių reakcija į konkrečias visuomenines situacijas, būsenas, įvykius ir į juose įkūnytas visuomenines perspektyvas“²⁴.

Visi individų veiksmai ir poelgiai yra ne vien emocinių nuostatų sąlygoti — jie pirmiausia sąlygoti tam tikrų idėjinių politinių principų, kuriuos individus įsisąmonino ir laiko savais. Ne mažiau reikšminga ir tai, kokio sąmoningumo lygmens tas prierašumas yra tam tikriems principams, t. y. ar visuomenės narių poelgiai yra stichinio pobūdžio, ar grindžiami sąmoningais nusistatymais. Nuo šio prierašumo pobūdžio labai priklauso tai, kokio tipo interesai — visuomeniniai, grupiniai ar individualūs — pasidaro jo sprendimų ir praktinės visuomeninės veiklos motyvai. Remiantis visu tuo, galime teigti, kad *visuomeniškas yra visuma tokių sąmonės veiksmų, kurie rodo individo nusistatymą esamos visuomeninės sistemos, šiuo atveju — socializmo atžvilgiu*²⁵.

Iš kitų sąmonės veiksnių *ideologija* išsiskiria tuo, kad savo turiniu ir funkcijomis ji iš esmės sąlygoja žmogaus veiklos pavidalą. Ideologija yra tarsi visų sąmonės formų, atspindinčių visuomeninius santykius, apibūdinimas. Ji sąlygota objektyvių visuomeninių santykių (svarbiausia — ekonominių), tačiau tikrovę atspindi teorinės sąmonės lygmeniu. Ideologiją sudaro tokia susistemintų idėjų visuma, kuri išreiškia visuomeninių klasių ir grupių interesus bei siekius. Ji taip pat apima vienos ar kitos visuomeninės klasės ar grupės veikimo direktyvas.

Dėl to ideologijoje — neišskiriant nė marksizmo-leninizmo — jos visuomeninės, praktinės funkcijos iškyla aukščiau pažintinių. Tuo, žinoma, nenorima neigti fakto, kad marksizmo-leninizmo ideologijoje teorija ir praktika sudaro glaudžią dialektinę vienovę. Tačiau nevalia užmiršti, kad klasinėje visuomenėje ideologija atspindi tam tikros klasės visuomeninę padėtį, klasių santykius ir interesus. Be ideologinio prierašumo ir socializme būtų neįmanoma *vieninga, aktyvi, sąmoninga* praktinė veik-

²⁴ Ten pat, p. 65.

²⁵ Žr.: *Ildikas Jurmešis*. Pastaba apie Gombaro Čabos straipsnį „Visuomeninis gyvenimas ir visuomenės veikėjas“. — Propagandišta, 1981, Nr. 1, p. 167.

la. Šia prasme ideologija yra kolektyvinės valios sąlyga. Savo pasaulėžiūriniu turiniu, pažiūrų ir idėjų vieningumu, jų racionaliū patikimumu ideologija atspindi vieningo kolektyvo interesus ir siekimus²⁶. Tą realizuoja visuomeninė praktinė ideologijos funkcija, kuri *skatina, organizuoja* ir *valdo* praktinius kolektyvo veiksmus. Ji vienija pažūras, derina kolektyvo narių veiksmus, drauge išreikšdama būtinumą priklausyti kolektyvui ir žmogiško prieraišumo poreikį. Aktyvus visuomeninės veiklos veiksmas gali būti subrandintas tik įsitikinimų dėka ir tik su sąlyga, kad individai neabejoja savo poelgių protingumu ir teisingumu. Tokie įsitikinimai padeda individui susiorientuoti tada, kai jis privalo nuspręsti, ar jam verta dalyvauti sprendžiant visuomeninius, kolektyvinius reikalus. Taip ideologija tampa *intelektualiniu* ir *emociniu* tam tikrų visuomeninių grupių kolektyvinių poelgių, jų *valios* pagrindu.

Socialistiniai įsitikinimai ir jų įtvirtinimas visuomenės gyvenime didina skaičių piliečių, kurie palaiko socializmą ir savo veikla siekia aktyviai įsijungti į jo kūrimą bei plėtojimą. Sąmoningų socialistinių įsitikinimų žmonės yra žymiai aktyvesni ir kūrybiškesni visuomeninio gyvenimo dalyviai. Šio proceso perspektyva veda į komunistinio visuomeninio gyvenimo tapsmą. Jo privalumas yra tas, kad čia atskiros jėgos susijungia į bendrą kolektyvinę visuomenės jėgą. Visuomeninis kolektyvų aktyvumas čia turi tokios didelės reikšmės todėl, kad jis padeda parengti visuomeninės savivaldos santykius, rodo socialistinio visuomeninio gyvenimo kryptį, be to, demokratijos vystymas siaurina politinę visuomenės gyvenimo sferą, kuri ateityje turės nunykti. Tai jau aiškus, esminis komunistinės visuomenės skirtumas nuo visuomenės, kuri dar yra valstybės organizuojama. Betgi kad socialistinės demokratijos vystymesi kolektyvai įgytų sugebėjimą patys spręsti bendrus reikalus, reikalinga viena esminė sąlyga: turi dominuoti kolektyvinis asmenybės tipas.

Siandieniniams visuomeninės savivaldos tyrinėjimams didelės svarbos turi teiginys apie sukūrimą tokios kolektyvinio valdymo sistemos, kuri remsis aukštu visuomeninio gyvenimo sąmoningumu ir kultūra ir dėl to atsisakys prievartos priemonių. Jau ir mūsų dienomis ryškėja tas socialistinės demokratijos vystymosi ir plėtojimo bruožas, kuris tam tikrą prievartą dirbančiųjų atžvilgiu leidžia pakeisti valstybinių politinių organų ir visuomeninių organizacijų *įtikinėjimu*, sąmoningu piliečių dalyvavimu tvarkant bendrus reikalus. Įtikinėjimas, kaip viena iš priemonių sąmoningumui ugdyti, privalo dominuoti prieš prievartos metodus. Tačiau socializmo sąlygomis prievarta lieka reikšmingas valstybinės ir juridinės tvarkos elementas. Ji išreiškia visuomenės interesus: nuoseklus, sąmoningas įstatymų laikymasis — kiekvieno piliečio pareiga. Todėl prievartos šioje srityje panaudojimas tebėra svarbi auklėjimo priemonė.

Tolesnės socialistinio visuomeninio gyvenimo plėtotės sąlyga tiek dabar, tiek ir ateityje yra *visuomeninio mąstymo ugdymas*. Visuomeninis gyvenimas negali išsiversti be įvairių įtikinėjimo priemonių ir būdų.

²⁶ Žr.: *Ježis Viatras*. Ideologijos saulėlydis? — Budapeštas, 1969, p. 84.

Auklėjimo ir įtikinėjimo elementai rodo tam tikrą politinio, kultūrinio ir bendrojo gyventojų lavinimo lygį, kuris reikalingas ugdyti visuomeniniam mąstymui. Sąmoningumo, visuomeninio mąstymo formavimas, aktyvumo didinimas yra sudėtingas visuomeninis procesas, dėsningas padarinys poslinkių, įvykusių materialiniuose, politiniuose, kultūriniuose santykiuose²⁷. Neabejotina, kad bendras kultūros ir švietimo lygio didėjimas sudaro pamatą visuomeninių reikalų valdymo kultūrai. Deja, mūsų piliečių išsilavinimo lygis vis dar neatitinka pageidautino. Neturėdamas tam tikrų pilietinių ir teisinių žinių, žmogus negali tinkamai suvokti ir savo pozicijos tuo ar kitu klausimu, susijusiu su valstybės ir visuomenės reikalais. Visuomeninio mąstymo ugdymas ir jo raida tampa svarbia prielaida teisingam piliečių elgesiui, deramam pareigų ir teisių santykio suvokimui. Šis procesas drauge formuoja ir tokį piliečio tipą, kuriam dalyvauti visuose visuomeniniuose reikaluose atrodo visiškai natūralu²⁸.

Piliečių auklėjimas, jų visuomeninio mąstymo formavimas daug kuo priklauso nuo politiškai brandžios ir gerai išvystytos *masinės informacijos*. Įvairios socialinės grupės ir atskiri individai masinei informacijai kelia savus reikalavimus, nes žmonės nori naudotis ne tik tam tikrom materialinėm vertybėm, bet ir turtinga informacija. Socialistinė masinės informacijos sistema turi tapti priemone, ugdančia visuomeninį mąstymą ir stiprinančia visuomeninio gyvenimo demokratiškumą²⁹.

Informacija ir viešumas yra organiškai socialistinės demokratijos elementai. Nuo informacijos labai priklauso, ar viešoji nuomonė pajus, kad vadovybė jos neignoruoja, remiasi ja. Neinformuotumas arba jo stoka paprastai turi neigiamų padarinių, nes vadovybė tada negali susidaryti pagrįstos nuomonės apie visuomeninius politinius santykius, o visuomenė ima abejingai vertinti tai, kas susiję su ja pačia. Kuo menkesne informacija individas disponuoja, tuo rizikingesni jo veiksmai. Viena iš žmonių pasyvumo, jų uždarmo demokratiniuose forumuose priežasčių neretai būna informacijos stoka, nes tuomet žmonės negali visiškai pasitikėti savo pozicija. Todėl dirbantieji dažnai reiškia nepasitenkinimą nesavalaikėje ar nepakankamai konkrečioje informacijoje. Socialistinio visuomeninio gyvenimo raida šiandien jau reikalauja tokios informacijos sistemos, kuri skatintų individų visuomeninį mąstymą, formuotų jų nuomones ir tuo teigiamai veiktų atskirų žmonių ir išties kolektyvų socialinį elgesį, plėstų ir gilintų visuomeninio gyvenimo turinį.

²⁷ Imre Požgajus. *Demokratija ir kultūra*.— Budapeštas, 1980.

²⁸ Vengrijos universitetuose įvestas privalomas „Teisinių ir pilietinių žinių kursas“, kuris turėtų suteikti studentijai tam tikrą pilietinį išprusimą. Vokietijos Demokratinėje Respublikoje taip pat jau kuris laikas pilietinis mokymas susietas su pasaulėžiūros formavimu vidurinėse mokyklose (*Autoriaus pastaba*).

²⁹ Vengrijos SDP XII suvažiavimo protokolas.— Budapeštas, 1980, p. 488.